

§ 8. СВІТОВА ВІЙНА: ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР

8.1. Людина на фронті

19а

Демонстрація в Берліні в перші дні війни

19б

Демонстрація у Парижі в перші дні війни

20

Прощання з солдатами.
Берлін, серпень 1914 р.

21

Прощання з солдатами.
Поштова листівка. Франція, 1914 р.

1. Що об'єднує джерела 19–21? Який настрій у людей, зображених на фото? Чому?
2. Порівняйте фото а і б джерела 19. Що вас вражає? Як ви думаєте, на що сподівалися учасники берлінської та паризької демонстрацій, а про що ці чоловіки не здогадувалися?

22

Погляд політика

Із висловлювань президента Франції
Р. Пуанкаре (серпень 1914 р.)

Оголошення війни Німеччиною викликало в нації значний спалах патріотизму. Ніколи за всю свою історію Франція не була настільки прекрасною, як у ті часи, свідками яких нам випало бути. Мобілізація, що розпочалася 2 серпня, завершилась уже сьогодні, вона пройшла з такою дисципліною, в такому порядку, з таким спокоєм, з таким піднесенням, що викликають радість уряду і військової влади...

Цит. за: Geschichte 3GN/ Karl Heinz Zuber und Joachim Cornelissen. – München, 1996. – F. 227.

23

Погляд очевидця

Біля Букінгемського палацу дорогу перегородив великий натовп.

– Короля Георга! Короля Георга! – хором вигукував натовп.

Через кілька хвилин... з'явився король. Майданом прокотилося оглушливе «ура!»... Тисячі загорланили:

– Хо-чемо вій-ни! Хо-чемо ВІЙ-НИ!

І знову «ура!». Король ніяк не виявив ні схвалення, ні осуду.

– Говори! – кричав майдан. – Говори! ХО-ЧЕМО ВІЙ-НИ!

3. Порівняйте джерела 22–24 із джерелами 19–21. Чому населення недооцінювало небезпеку війни? Яку роль у цьому відіграла пропаганда (пригадайте джерела 5 та 6)?

4. Чому уряди країн Європи у переддень та в перші роки війни пропагували військові дії як засіб вирішення політичних проблем? Чи зустрічаєтеся ви з такою ситуацією у наш час? Наведіть приклади.

25

Погляд очевидця

Зі свідчень рядового австро-угорської
армії, що потрапив у полон
(2 грудня 1914 р.)

У казки про руську жорстокість мало хто вірить, бо у дійсності вона практично ніде не підтвердилась, а особисто з полоненими кубанські козаки, які мене захопили, поводитись добре: нагодували та, дізнавшись, що я хворий, наказали господарю тієї хати, де я знаходився, запрягти коня й на возі довести до руського шпиталю.

Цит. за: Історія. – М., 1997. – № 10. – С. 7.

Король знову зробив вітальний жест і зник. Натовп відповів ревом, викрики «ура!» змішалися з ремствуванням розчарування. Знайшлися весельчаки – без них не відбувалось жодне збіговище – і почали кричати:

– Ми – боягузи?

– НІ-І!

– А німці?

– ТА-АК!

– Може, ми німців дуже любимо?

– НІ-І-І!

Можна було не сумніватися в тому, які почуття і настрої цієї частинки Англії.

Ричард Олдингтон. Смерть героя. – К., 1982. – С. 211–212.

24

Думка дослідника

Як розповідав один спостерігач, коли почалася війна, в Юзівці на головній вулиці зібрався натовп, агітатори виголошували патріотичні промови «Смерть Австрії та Німеччині! Хай живе Росія! Ура!!!» ...Багато робітників вірили у війну. На ринку продавали безліч портретів «царів, королів, президентів, та різних генералів». Люди вважали за необхідне повісити портрет царя не тільки вдома, а й у бараках. У бараках цей спостерігач бачив, як чоловік на ім'я Суржик Тишка, що доти проклинав і Бога, і царя, забив цвяха і повісив на стіну портрет Миколи.

Гіроакі Куромія. Свобода і терор у Донбасі. – К., 2002. – С. 112.

26

Австрійські солдати їдуть на фронт

27

Погляд очевидця

З листа до матері солдата німецької армії (25 вересня 1914 р.)

...Чи є небезпека на війні? Небезпека. Хто її зневажає, той від неї вислизає. Набігає неспокій. Однак я в окопному загоні. Героїчна смерть – ось для мене найбільше бажання. Щоправда, героїчній смерті життя важливіше. Всі зневажають смерть. Моїм обов'язком є життя. Моїм обов'язком є боротьба, на яку мене принудили росіяни і французи. Якби війна була агресивною, загарбницькою, то моя служба не була б добровільною... Все це реалії війни.

Freres De Fontenay Letters 1914–1916.
Paris, 1920. – S. 130.

29

Погляд очевидця

З листа до батька солдата французької армії (жовтень 1914 р.)

Любий батьку, зараз схарактеризую своє нове положення. Роблю все можливе, щоби добути собі лакея... Якщо б мама виїхала з Парижа, то могла б мене провідати в Майні. Я був би дуже вдячний, але нехай вона бережеться залізничного транспорту, який ходить досить нерегулярно через перевіз поранених, амуніції для військових частин. Радив би мамі їхати самостійно, залежно від ситуації. В таборі багато поранених... Шпиталь тут організований дуже добре.

До побачення, любий батьку.

Freres De Fontenay Letters
1914–1916. – S. 104.

28

Німецька армія перед відправкою на фронт.
1914 р.

30

Французькі солдати відправляються на фронт.
Серпень 1914 р.

5. Якими були настрої солдатів армій різних країн на початковому етапі війни? Сформулюйте одним-двома словами. (Джерела 25–30.)
6. Як співвідносяться візуальні джерела параграфу (26, 28, 30) зі свідченнями джерел 25, 27, 29?
7. Чим, на вашу думку, зумовлене таке ставлення військових до війни, адже кожен солдат знав, що міг загинути?
8. Чи пов'язані настрої солдатів на початку війни з поглядами політиків на неї (пригадайте матеріал § 7)? Обґрунтуйте свою відповідь.

31 Погляд очевидця**Зі спогадів бійця Легіону українських січових стрільців**

Було це 27 серпня 1914 р. Десь опівдні через усе село проїхав, простуючи звідти десь, звідки чути було бухкання гармат і цокотання кулеметів, великий фургон із червоним хрестом на білому прапорі, що його тримав у руках молодий парубок-німець у той час, коли трохи старший поганяв коні. У фургоні відкриті, але позакутувані в білі простирадла, лежали перев'язані марлею, крізь яку просочувалась кров, немолода вже жінка і маленьке, може дволітнє, дитятко. Голова цій дитині була туго забинтована, виглядали тільки повні докорів, стражденні оченята, а перев'язка вже мокріла від крові...

Кобець Олекса. Записки полоненого. – К.: Глобус, 1993. – С. 79.

32 Погляд очевидця**Війна очима солдата російської армії* (15 грудня 1915 р.)**

Я пока жив, был в окопах 12 дней, а сейчас на отдыхе. Слава богу затишье, бою пака нет, а дальше увідім. Но січас нужда заедает, хоч я і переменяю біл'е, паря его в кіпятке. Ну чтож скрепя сердце переносім все, может і переживу все это... Во время отдыха я сплю на хворосте в землянках. Но в окопах почти неспім, хотя і там ест хворост, мох, ліст'я там же в окопах пориті землінкі от холода і дождя, но грязно. Одним словом самому злейшему врагу я нежелал бы попадат в еті «окопы». Еслі бы дал бог чтоб нікогда в жізні нікто не попадал в еті окопы, і чтоб даже незналі, что такое окопы. А мне еслі б дал бог пережить все еті солдатскіе нужды, остатся живым: то я уже узнал, что значіт «война».

Лист Андрія Рубльова з Південно-Західного фронту. Василь Рубель. Історія... // Старожитності Південної України. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 9. – С. 109–110.

33 Погляд очевидця**Лист солдата Йоганна Мюллера**

Люба мамо!

Тепер я знаю, чим є війна. Ми сидимо вже вісім днів у шанцях, і тут дуже холодно. Уже десять днів ми не їли теплої їжі, тільки галети

з паштетом, бо польова кухня не може до нас доїхати. На горі біля нас лежить багато вбитих. Із 240 чоловік ще 40 лежать там. Моїм єдиним бажанням є якнайшвидше завершення війни.

Geschichtsstunden 8. Entdeckungsreisen in die Vergangenheit. Ernst Klett Verlag, 1988. – S. 77.

Перебіг Першої світової війни

1914, 28 червня – убивство сербським націоналістом у Сараєві австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда та його дружини

28 липня – Австро-Угорщина оголосила війну Сербії

1–4 серпня – у війну вступили Німеччина, Росія, Франція і Велика Британія

серпень–вересень – Галицька битва. Російські війська зайняли Галичину і Буковину

вересень – французькі війська зупинили німецький наступ на р. Марні

листопад – Туреччина вступила у війну на боці Центральних держав

1915, травень – Італія вступила у війну на боці Антант

травень–жовтень – німецько-австрійський наступ на Східному фронті. Росіяни відступили з Галичини, Буковини, Польщі і Литви

1916, лютий–грудень – бої під Верденом у Франції

червень–серпень – російський наступ під командуванням О. Брусилова в Галичині і на Буковині

1917, 6 квітня – США оголосили війну Німеччині

15 грудня – сепаратне перемир'я між радянською Росією та державами Четверного союзу

1918, 27 січня – мирний договір між Німеччиною та УНР

3 березня – Брестський мир між радянською Росією та державами Четверного союзу

3 листопада – Австро-Угорщина підписала перемир'я

11 листопада – Комп'єнське перемир'я – капітуляція Німеччини

* Подано мовою першоджерела.

34

Погляд очевидця

Зі спогадів учасника подій на Південно-Західному фронті генерала М. Головіна (1915 р.)

...Важко словами передати весь драматизм становища. Тільки частина бійців, що знаходилася на фронті, була озброєною, інші ж чекали смерті свого товариша, щоб, у свою чергу, взяти до рук гвинтівку. Вищі штаби визискувались у винахідництві, часом досить невдало, тільки б як-небудь викрутитись із катастрофи. Так, наприклад, у моє буття генерал-квартирмейстером 9 армії згадую телеграму штабу Південно-Західного фронту, отриману в серпні 1915 р., про озброєння частини піхотних рот сокирами, насадженими на довгі топирища. Передбачалось, що ці роти можуть бути використаними для прикриття артилерії. Фантастичність цього розпорядження, що було задекларовано з глибокого тилу, була настільки очевидною, що мій командуючий, генерал Лечицький, глибокий знавець солдата, заборонив давати подальший хід цьому розпорядженню, вважаючи, що воно лише підірве авторитет начальства. Я наводжу цю майже анекдотичну спробу ввести «алебардистів» тільки для того, щоб охарактеризувати ту атмосферу відчаю, в якій знаходилася російська армія в кампанії 1915 р...

Головин Н.Н. Военные усилия России в мировой войне. – Париж, 1939. – Т. 1. – С. 136.

35

Погляд очевидця

Зі спогадів українського офіцера М. Тарнавського*

Я підмітив знаменне явище. В найрясніший вогонь військо скинуло, як у дим, за своїм командиром: безкритично, як барани, воно мало лише послух напоказ, на порух руки верховода, на його найменший знак. В цілій повноті я побачив тут оцю негативну й позитивну вартість дре-

сури-воляка, в якій він губив усе індивідуальне та ставав безкритичним автоматом.

З часом у тих воюючих автоматах щось попувалося. В їхніх очах пробуджувалася інтелекція, хитрість, збайдужіння до по тричі вигукваних наказів. Але це прийшло згодом. В перших тижнях боїв австрійське вояцтво вперто нагадувало мені отару баранів, гнану на заріз.

Біля залізничного шляху, що у сотні метрів пробігав від мене, хтось роздягнений до половини, ритмічно підносив руку вгору та опускав її вдолину...

Дивним чоловіком, що вимахував рукою, показався наш підполковник. Він, наблизивши обшивку до самого носа (був короткозорий), вибирав відтіль воші.

Зловлену сердегу клав на велику кілометрову каменюку й меншою дещо з розмаху валив по деліквентці. На його обличчі стояв вираз діловитості, скупчення й кровожадної зловтіхи...

Як же він не нагадував тепер собою того пересадного чепуруна за мирних часів! Адже ж найменшу пилінку він здіймав колісь з рукава з міною крайнього здивування й відрази. Бо як могла вона найтисся на його рукаві та псувати ідеальний вигляд його однострою.

Тарнавський М. Спогади. – Львів, 1992. – С. 24, 31–32.

36

Передова лінія на Західному фронті

9. Які емоції переважають у враженнях учасників війни?
10. Як і чому змінилося ставлення до війни військових у 1915 р. у порівнянні з 1914 р.? Чим це, на вашу думку, викликано? Зверніть увагу на фото 36.

* Тарнавський Миرون (1869–1938) – український військовий діяч; як офіцер австрійської армії брав участь у Першій світовій війні; у 1917 р. командант Легіону українських січових стрільців; у 1919 р. – начальний вождь (головнокомандувач) Української галицької армії (УГА).

Після битви під Верденом

Убиті німецькі солдати в окопах. 1916 р.

Солдати після газової атаки. 1915 р.

Польовий шпиталь (російська армія)

11. Співставте фотодокументи 36–40 та текстові джерела 31–35. Знайдіть у них спільне і відмінне.

12. Уявіть, що ви – військовий кореспондент, який отримав завдання укласти коментарі до фотоматеріалів другої частини параграфа. Використайте свідчення очевидців та інформацію про воєнні дії, почерпнуту з § 8.

13. З'ясуйте, що вплинуло на психологію та поведінку солдата під час війни.

14. Які зміни відбуваються у свідомості та поведінці людини під впливом участі у війні? Запишіть свої міркування.

15. Поверніться до джерела 19 (а, б). Придумайте долі людей, зображених на фотографіях.

8.2. «Домашній фронт»

41 Погляд очевидця

З книги С. Панхерст
«Домашній фронт»

У липні (1916 р.) до мене звернулися жінки, що працювали на авіаційних підприємствах у Лондоні. Вони покривали крила літаків маскувальною фарбою за 15 шилінгів у неділю, працюючи з восьмої ранку до о пів на сьому вечора. Їх часто просили працювати і до 8 вечора, а платили за цю зверхню працю, як за щоденну... За їхніми словами, постійно по шість або й більше з 30-ти жінок, що працювали на фарбуванні, були вимушені виходити з цеху і відлежуватись на камінні по півгодини чи й більше, ніж вони могли повернутися на свої робочі місця.

Цит. за: Алексашкина Л.И.
Новейшая история. – С. 61.

42 Погляд очевидця

На фабриці гранат. Німеччина, 1917 р.

1. Уявіть, що лист з описом, схожим на джерело 41, та фотографія (джерело 42) потрапили на фронт. Які почуття вони могли викликати у солдатів? Як це позначалося на їхніх бойових якостях?
2. Розгляньте фоторяд (джерело 43). Про які нові професії та сфери діяльності жінок у суспільстві можна дізнатися з цих фотографій?
3. Як і чому війна змінила роль жінки в суспільстві? Запишіть свої міркування у вигляді газетної статті або приватного листа від імені однієї з жінок, зображених у параграфі.

43

Жінка носить вугілля

Жінка-медсестра часів війни

Жінка розвозить молоко

Двірнички

Жінки-поліцейські

Співробітниця похоронного бюро

Жінки-вагоновожаті

44

Погляд очевидця

Із щоденника невідомого учасника подій (Північна Буковина)

Субота, 18.11.1916 р.

Живемо, як в криміналі: нігде не ходимо, нічого не знаємо. Стали справжніми вегетаріанцями. Правда, дріб не так-то й дуже дорогий. Курку можна купувати за 2К (К – крона), качку за 3К, гуску за 5К, та біда, що на все треба грошей, а грошей меншає, не прибуває, бо платні ніхто не дає. Тому щадиться до крайності. Що було старе «недале», тепер направляється – і воно добре. От я тепер став «шев-

цем»: золюю та латаю собі і дітям черевики, а мама латає їм сукенки. Нафти вже не може дістати. У нас щось 5 л, та щоби стало надовго, свіtimo тільки одну лампочку № 5 в кухні. А як ця вийде, то будемо світити каганчиком – черепочком зі смальцем і гнотиком. Однак то не всім тепер так тяжко жити, як нам. Є і такі, яким тепер багато ліпше живеться, як під час миру. Але то треба бути «лисом» і обманцем. 3-й рік науки вже нема. Олю й Толю підготовляю сам. Однак шкільна наука все-таки ліпша.

Федорак В.Ф., Черкач Н.І.
Історія рідного краю. – С. 60.

45 Погляд сучасника

Російський письменник
К. Чуковський про боротьбу
з розкішшю в Англії

Навіть обгорілі сірники в Німеччині не продаються даремно. Німець, запаливши цигарку, не викине сірника, що згас, а сховає його обережно в коробочку, щоб на сірниковій фабриці до неї знов приробили головку і пустили її в повторний обіг. В результаті досить велика економія. Скільки зберігається дерева. Таке німецьке плюшкінство* надзвичайно схвилювало англійців. Англійська газета «Daily Mail» надрукувала навіть знімок з того сірника: «Ось урок, гідний наслідування...» Ось уже півроку минуло, як призов до економії в Англії зробився гаслом.

– Геть комірці та манжети! – закликає «Daily Mail». Відмовтесь від накрохмаленої білизни! Отже в Англії щонеділі крохмалиться п'ятдесят мільйонів штук манишок, комірців і манжетів. В рік – два з половиною мільярди! Скільки витрачається крохмалю і вугілля! На сімдесят мільйонів рублів! А якась жінка в «Daily News» з ентузіазмом пропонує фартух. Фартух зекономить мільйони. Добročинність нації у фартуху. Купіть самого простого колєнку, пошійте фартухи дітям і дорослим, і нехай носять їх, не знімаючи, увесь день. Це немов у казці збереже їхню одєжу.

Чуковський К.И. Англія накануне победы
// Нива. – СПб. – 1916. – № 49. – С. 1.

46

Англійський плакат часів Першої світової війни «Кухня – ключ до перемоги (Їж менше хліба)»

* – з'ясуйте, що означає це слово.

47

Схема споживання продуктів у Англії

Нормовані продукти	Ненормовані продукти	
цукор 	чай 	яйця
м'ясо 	молоко 	картопля
масло і маргарин 	джем 	фрукти
бекон і шинка 	вівсянка, рис 	риба
	хліб і сир 	овочі
	законсервовані фрукти 	

Ще ніколи не було так мало їжі, щоб британцям доводилось голодувати. Однак деякі продукти були нормованими, як показують дані таблиці.

4. Що об'єднує джерела 44–47? Як ви поясните появу плакатів, подібних до плаката 46? Зверніть увагу на перелік продуктів (джерело 47), прокоментуйте.

5. На основі документів параграфа простежте зміни у повсякденному житті європейців у роки війни. Чим вони були викликані? Як вплинули ці зміни на настрої цивільного населення у той час?

48

Сербський хлопчик у військовому вбранні

49

Німецька листівка: «Біжи на ворога!»

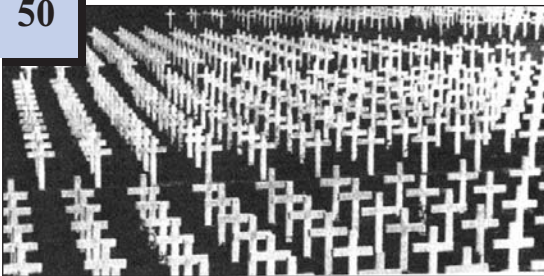
6. Чим і чому подібні джерела 48 і 49? Зверніть увагу: одне з них походить з країни Антанти, а друге – Четверного блоку. Як ви думаєте, чому діти з'являються на листівках і фотографіях з атрибутами війни? Яку роль виконували такі зображення?

7. Напишіть листа від імені військового з фронту додому і від імені дружини солдата з дому на фронт. Конкретизуйте, який це військовий, яка це жінка (країна, соціальний стан, період війни, солдат чи офіцер тощо).

§ 9. НАСЛІДКИ ТА ПІДСУМКИ ВІЙНИ

50

Солдатський цвинтар часів Першої світової війни

51

Зруйнований під час Першої світової війни Реймський собор